

המכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין

סמינריון בחינוך בנושא:

פיסול בחינוך וולדורף – הלכה למעשה

על הקשר שבין פיסול לחיזוק כוחות הרצון

מנחים: בועז צבר, גלעד גולדשמידט

מגישה: רעות לביא, 037704921

תאריך הגשה: יוני 2018

תוכן עניינים

3	הקדמה.....
4	מבוא.....
7	<u>פרק 1</u> : גישות חינוך – שאלת המחקר וסקירה ספרותית.....
12	<u>פרק 2</u> : על החימר : תכונותיו ועיבודו.....
17	<u>פרק 3</u> : פיסול בחינוך וולדורף – הלכה למעשה.....
25	סיכום.....
28	ביבליוגרפיה.....

הקדמה

כילדה, עוד בטרם למדתי קרוא וכתוב, למדתי את פעולתן היוצרת ובוראת העולמות של שתי כפות ידי. מאז שאני זוכרת את עצמי, העשייה והמלאכה הן כטבע שני לי. אצבעותיי לי כאיברי קלטה וחיישני פעולה. מלאכת הכפיים, המוטוריקה הגסה והעדינה היוצרות מנעד תנועתי רב, היכולת להוציא מן הכוח אל הפועל את שנגלה דרך עיניי, דרך מסנני נפשי ופרשנותי היו ועודם כלי ביטוי וגשר בין פנים לחוץ.

בבגרותי, במהלך הכשרה של לימודי אמנות ואנתרופוסופיה, נחשפתי לתחום שנקרא פיסול חינוכי בחינוך וולדורף. בסדנאות השונות שעסקו בתחום, התחוור לי יותר ויותר הקשר שבין העבודה האמנותית-יוצרת של פיסול בחימר לבין מהות הנושאים והמיומנויות המוטוריות בהתאם להתפתחות הילד.

בשנים האחרונות, כמורת מקצוע בתחום האמנות בבית ספר וולדורף ובהכשרת מורים, אני רואה עד כמה יש חוסר ביישום העבודה עם חימר בחינוך בגילאי בית הספר היסודי. יש לי מספר השערות מדוע הדבר קורה, הן בשל תפיסת תפקיד המחנך וצוות ההוראה הבית ספרי בכיתות היסוד, הן בשל חוסר בניסיון וידע בתחום בהכשרות מורים ועוד.

בעבודה זו אציג את כלי העבודה הנפלא של פיסול חינוכי בחינוך וולדורף, וכיצד תורם ותומך את התפתחות הילד בשלבי התפתחותו השונים.

קריאה מהנה, רעות

"כשם שכל החושים והאיברים תלויים זה בזה ויש ביניהם השפעת גומלין, כך גם פיתוח החושים נעשה לא באופן ספורדי, אלא תוך תפיסה הרמונית של הדברים. יש דברים שהילד חש אותם בכל חמשת חושיו כאחד: במראה, בקול, בטעם, בריח ובחוש המישוש, על ידי כך הם נקשרים בנפשו"¹.

¹ מרגולין י. "החינוך לטבע", 1957, עמ' 36

מבוא

הוראת אמנות בבתי הספר היסודיים בישראל נמצאת במגמת ירידה בעשורים האחרונים. משרד החינוך הגדיר בתכנית הליבה את האמנויות כלימודי העשרה נלווים. קיימת המלצה פדגוגית לבתי הספר היסודיים לקיים שעות שבועיות של הוראת אמנות מתוך אשכול האמנויות, ושעל כל בית ספר להחליט מראש את התחום הנבחר כגון: אמנות פלסטית, ריקוד, תיאטרון, מוזיקה ועוד. כמו כן על כל בית ספר להחליט האם ילמדו את התחום הנבחר לאורך כל שנת הלימודים, או להחליף מספר תחומים לאורך השנה. על פי משרד החינוך, על שיעורי האמנות להקנות מיומנויות של אוריינות תרבותית ולשונית, אוריינות ט=אנליטית ומידענית, אוריינות כמותית, אסתטית, אישית, בין אישית וחברתית. כמו כן על האמנות לעסוק בערכים של זהות, תרבות, מוסר ועוד.

מחקר שנערך מראה כי למרות שבישראל סך שעות הלימוד בפועל בכיתות היסוד הינו מהגבוהים במדינות ה-OECD, היחס של השעות המוקדשות להוראת אמנות הוא מן הנמוכים ביותר².

בשנת הלימודים תש"ע-תשע"א, יצאה לאור תכנית לימודים חדשה באמנות לבתי הספר היסודיים על ידי מפקחת המקצוע במשרד החינוך דאז, ד"ר נעמי יפה. תכנית זו על אף המגבלות והשאיפות שהוצגו לעיל, שואפת להביא לתלמידים "למידה תהליכית בהלימה לפסיכולוגיה ההתפתחותית של הילד... מטרתה לזמן לתלמידים חוויה אסתטית, הקניית מיומנויות של צפייה מושכלת, ניתוח והערכה של יצירות אמנות, טיפוח כישורי הבעה ועוד"³.

לצד הנחיות ותפיסת משרד החינוך את מקצוע הוראת האמנות והשלכותיו על התפתחות הילד, ניתן להבחין כי בבתי הספר היסודיים הפועלים על פי עקרונות חינוך וולדורף, לאמנויות תפקיד מרכזי בהוראה, הן כמתודה אותה משלב המורה בעבודתו בכל אחד מתחומי הלימוד, הן בתפיסה ובהבנה של האמנויות ככלי מרכזי וחיוני להתפתחותו הבריאה והטבעית של הילד. נביא לדוגמא את תחום הציור בחינוך וולדורף, ונראה כי תחום זה משולב לא רק בשיעורי אמנות, אלא ברוב תחומי הלימוד. כך יוצא שהתלמידים זוכים לצייר מדי יום ואף מספר פעמים ביום. כמובן שאופי ההנחייה משתנה לאורך השנים, בהתאם לשלב ההתפתחותי.

רודולף שטיינר, מייסד האנתרופוסופיה אמר כי יש "להפוך את החינוך וההוראה לאמנות - לאמנות החינוך". מתוך שאיפה זו כאמור, האמנות צריכה, לזרום ולהפרות כל שיעור ושיעור. כך, שכמעט בכל תקופת לימוד ובכל תחום נעשה שימוש באמצעים אמנותיים שונים בתוך התהליך הלימודי וכחלק ממנו. הציור והרישום, השירה והמוזיקה, הדרמה, הדקלום, התנועה והריקוד כל אלה

² ברחנא-לורנד, 2013

³ יפה, 2011

מהווים חלק בלתי נפרד מתהליכי הלימוד בבית הספר. האמנות הופכת כך לחלק מהתהליך הלימודי, מפרה אותו ונותנת לו מהשראתה.

בעבודה זו בחרתי להתמקד בתחום העבודה בחימר. בעבודה אסקור ואציג את החשיבות וההשלכות של העבודה הפיסולית-חינוכית בחינוך וולדורף, בגילאי בית הספר היסודי אי-ח', תוך בחינת דוגמאות ויישומים של עבודת פיסול בחימר בהתאם לקוריקולום, וכיצד מדע הרוח האנתרופוסופי קושר בין חיזוק כוחות החשיבה והרצון של הילד לבין העבודה הפיסולית עם החומר.

הפרק הראשון בעבודתי יתמקד בחומר הגלם חימר כמדיום לעבודה האמנותית-חינוכית: מקורו, איכויותיו השונות, שיטות העבודה ועיבוד החומר וכן אביא דוגמאות שונות המצביעות על השפעתו, המוטורית, התחושתית והרגשית על התפתחות הילד. מחקרים הראו כי הפעילות המוטורית והתחושתית בעבודה עם חימר תורמת להתפתחות נוירולוגית תקינה. מערכת העצבים אשר ממשיכה להתפתח אצל ילדים עד לבגרותם מושפעת מהפעולה המוטורית הנדרשת בעת השימוש בידיים בעבודה הפיסולית עם חימר. עבודת כפיים זו, מזמנת פעילות רב-מימדית המשפיעה על הילד בהתפתחותו ברבדים שונים: שיכלול היכולות המוטוריות, פעילות הצלבתית של שתי אונות המוח ותקשורת עצבית רב-כיוונית המשפרות את תפקוד מערכת העצבים, התנסות המזמנת קלט חושי עשיר (לחץ, קור וחום, רטיבות ויובש ועוד), וכן תחושות התלהבות, שמחה, פליאה וחדוות עשייה, הממלאות את היוצר בחיים מלאי מרץ וחיוניות.

שטיינר, בכתביו, מתאר את הדרכים המתוחכמות בהן מתפתחת היכולת האנושית לשפה, דיבור, הבניית משפטים ועוד, והוא קושר זאת ליכולת תנועת הגפיים. ד"ר פראנק ווילסון, נוירולוג ראשי בביה"ס לרפואה בסן פרנסיסקו, מאשש את האמירה הזו ואת הקשר שבין פעילות תנועת הגוף לבין פיתוח החשיבה. כל תהליך עיבוד החומר, מראשית הכנתו והפיכתו לחומר מוכן ליצירה, ועד לאופן העבודה הפיסולית עצמה, מצריך תנועה פיזית-מוטורית חזרתית ומגוונת. מוסיפה על כך המשוררת והפילוסופית מ.ק. ריצ'רדס בהתייחסה לעבודה עם חימר: "הטכניקה מאפשרת לנו לחוות את החופש שבהזזת החימר בתנועות המחקות את האלסטיות, האיזון, והחיות שבתנועות הגוף שלנו". היא כותבת כי בעזרת טכניקה מאוזנת וראש פתוח אנו יכולים "להתייחד עם החימר" כך ש"תחושות חיינו יתעוררו לחיים מבין אצבעותינו"⁴.

חלקה השני של העבודה יתמקד בתכנית הלימוד והעבודה עם חימר, בכיתות היסוד בחינוך וולדורף. חלק זה יסקור את השלב ההתפתחותי של הילד החל מגיל 7, עת כניסתו לכיתה א', ועד גיל 14 (סיום

⁴ Berensohn, 1972, עמ' 13

כיתה ח'), בזיקה לעבודת הפיסול בחימר, וכן את הדגשים והסיבות לנושאי התרגילים בעבודה עם החימר בהתאמה לגילאים השונים. בחלק זה אתיחס לשאלה כיצד העבודה הפיסולית בחימר מחזקת את כוחות הרצון של הילד, על פי הגישה ההתפתחותית של שטיינר.

פרק 1: גישות חינוך - שאלות המחקר וסקירה ספרותית

בעבודה זו אבחן את החשיבות וההשלכות של העבודה הפיסולית-חינוכית בחינוך ולדורף, בגילאי בית הספר היסודי א-ח, תוך בחינת דוגמאות ויישומים של העבודה עם החומר בהתאם לקוריקולום, וכיצד מדע הרוח האנתרופוסופי קושר בין חיזוק כוחות החשיבה והרצון של הילד לבין העבודה הפיסולית עם החומר?
אתחיל בסקירה אודות החינוך ההומניסטי, חינוך וולדורף ולימודי אמנות בחינוך היסודי.

א. חינוך הומניסטי

תחת ההגדרה של זרם החינוך ההומניסטי קיימות מספר גישות, אשר המשותף לכולן הוא החתירה למימוש האדם וחירותו, בו בעת שכל גישה מדגישה פן אחר⁵.
הגישה הקלאסית-תרבותית, מדגישה את המידות הטובות ואת המוסר האנושי-הומניסטי כבסיס החינוך. פיתוח המידות הטובות נעשה באמצעות חינוך למצוינות. מבחינה תרבותית, הגישה תומכת בלימוד של היצירות הקלאסיות של התרבות האנושית, התנסות באמנות ופיתוח הכושר המדעי. הערכים נקבעים מלמעלה, ומועברים לתלמיד, בעוד לתלמיד אין חופש בחירה רב בבחירת הערכים המובאים לו. בכך ישנו איבוד של אחד הערכים המרכזיים בהומניזם, והוא ערך החרות.
הגישה הרומנטית, יוצאת מנקודת הנחה שהאדם טוב מיסודו, והענקת חרות מלאה תביא להתפתחותו הטובה ביותר. הדגש עובר מן התרבות אל הטבע ומן התבונה אל הרגש. על הילד לא ייכפו את חומרי הלימוד והנושאים השונים שבהם יעסוק, וינתן לו החופש ללמוד את שברצונו ללמוד. הסקרנות הטבעית של הילד מקבלת מקום נרחב והלמידה היא למידה חווייתית.
הגישה האקזיסטנציאליסטית, מדגישה את הבחירה הקיומית, תוך התמקדות בפיתוח אישיותי וגילוי הזהות העצמית הפנימית. המושג המרכזי בגישה הוא הזהות העצמית, גילוי הרצון הפנימי, התחושות העצמיות של הילד, ובחירת דרך החיים על פי הזהות האישית.
הגישה הביקורתית, מדגישה את השפעותיהם השליליות של גורמים חברתיים, פוליטיים וכלכליים על הילד. לפי גישה זו, השפעות אלו הינן שליליות ועל כן יש להגן על הילד מפניהן באמצעות גישה ביקורתית. על כן החינוך יתמקד בשחרור התלמיד מדפוסי חשיבה דוגמטיים וחינוך לזיהוי

⁵ אלוני, 2006

הגורמים המדכאים את האישיות. גישה זו תתמוך במהפכנות אישית, בהעלאת ספקות ובביקורת על כל תחומי החיים.

מקורותיו הראשוניים של החינוך ההומניסטי, במאות הרביעית והחמישית לפנה"ס, בעת העתיקה באתונה. בתרבות זו ניצב האדם במרכז יחד עם ערכי ההצטיינות והאושר בהיותו אדם. שאיפתם הייתה לפתח בצורה רחבה, הרמוניה ופרופורציה בין הכישורים הפיזיים, השכליים, המוסריים והאמנותיים, בעוד שכל הליכה בכיוון של התמקצעות מסוימת או התמחות יתרה נתפסה כהטלת פגם בשלמותו האנושית של האדם.

כישורים אלו פותחו באמצעות שני יסודות עיקריים: היסוד המוסיקלי והיסוד הגופני. היסוד המוזיקלי מטרתו פיתוח נפש מעודנת והרמונית. היסוד הגופני מטרתו טיפוח תכונות אופי כגון: משמעת עצמית, אומץ לב, התמדה, כוח רצון וכן לתרום לחוסנו וכושרו הגופני של התלמיד. לצד אלו נלמדו הלשון, הספרות, השירה, המוסר, הנימוסים ומעט חשבון.⁶ בתקופת הנאורות נכנס המושג "כבוד האדם", שוויון ערך האדם, והפך לערך מרכזי בחינוך ההומניסטי.⁷

על פי תפיסה חינוכית זו, אין לילד קנה מידה על פיו יוכל לבחור ערכים חינוכיים ולכן הוא זקוק להכוונה על פי קנה מידה חיצוני. על מנת לעזור לילד להתפתח ולגדול להיות אדם בן חורין, עליו להתחנך על פי ערכים מחייבים, תוך פנייה אל המורשת כסמכות, כהכוונה וכבסיס משותף לחיים ולהשקפות. ערכים אלו יעזרו לילד כאינדיבידואל טבעי, להתפתח ולבנות את אישיותו. יצירות האדם הגדולות - הדת, האמנות הספרות וכל המקצועות ההומניסטיים, תומכות ומסייעות לפתח את היסוד הרוחני-אישי המתפתח באדם. את המקצועות הריאליסטיים, שואף החינוך ההומניסטי להקנות כך שיהיה בהם מקום מרכזי לערך האנושי. לימודי המתמטיקה ומדעי הטבע יכולים למלא תפקיד חשוב בעיצוב כוחות רוחניים והרגלים אינטלקטואליים, כגון חשיבה הגיונית וביקורתית, התבוננות תצפיתנית וגישה ניסויית המתנגדת לדוקטרינות.⁸

אדיר כהן בספרו: "איכה?!" מתאר את מטרתו של חינוך זה: "האדם בחינוך ההומניסטי נתפס קודם כל כאישיות אוטונומית המודרכת על ידי אישיותה ושיפוטה והחותרת לקראת חיים טובים, שבהם מתממשים ערכים קיימים בזכות עצמם ולא רק בשמשם מכשירים למטרות חיצוניות". (כהן, 1990). הוא מתאר את דרך החינוך הזו כהכשרת האדם לראייה רחבה וכוללנית, הכשרה

⁶ אמיר, 2012

⁷ מטיאש, 2011

⁸ כהן, 1990

שמטרתה מתן כלים לאדם לשם היותו אזרח בן-חורין. ההשכלה לשמה היא העיקר ובעלת ערך וכדאיות כשלעצמה ולא מתוך התועלת העתידית שעשויה להביא.

יורם הרפז טועם כי החינוך ההומניסטי זקוק לשלושה דברים עיקריים: 1. קהילה המתפעמת מידע, מתרבות, "מספרים גדולים", שרואה את הקסם שבתרבות ותומכת בחינוך ההומניסטי. 2. מורים אינטלקטואלים, המעורבים בחשיבה פילוסופית ויצירה אמנותית ומטפחים את החינוך ההומניסטי. 3. תלמידים בעלי עניין ורצון אינטלקטואלי אמיתי, הלומדים ומתמודדים עם משימות וסוגיות לימודיות בלי חשבון של "מה יצא לי מזה". את מאמרו מסכם הרפז במילים המביאות את מהות החינוך ההומניסטי "טוב שיש חינוך הומניסטי, חינוך הדואג לאמיתי, לטוב וליפה, חינוך המרומם את רוח האדם"⁹.

ב. חינוך וולדורף

החינוך האנתרופוסופי, או בשמו הנוסף "חינוך וולדורף", הנמנה עם זרם החינוך ההומניסטי, שם במרכז תפיסתו החינוכית את הפסיכולוגיה ההתפתחותית של רודולף שטיינר, הרואה בילד ישות המתפתחת בסדרת שלבים התפתחותיים¹⁰, כשכל שלב נבנה ומתבסס על השלב הקודם לו ומהווה את המשכו הטבעי. הדגש העיקרי בחינוך וולדורף הנו על ביסוס השלב ההתפתחותי בו נתון הילד, חיזוק ופיתוח יכולותיו וכישוריו העכשוויים, בצורה יסודית, היוצרת בסיס איתן לשלב ההתפתחותי הבא, ושמירה עליו מפני התפתחות מוקדמת ומואצת מידי. על פי תפיסה זו, ילד המקבל תזונה חינוכית המתאימה לגילו ולשלב ההתפתחותי בו הוא נמצא, ומפתח בצורה הרמונית, עמוקה ומאוזנת את כישוריו ויכולותיו הפנימיים והחיצוניים, יגדל להיות אדם שלם יותר ובטוח ביכולותיו וכוחותיו, ולכן ידע להתמודד בצורה טובה יותר עם האתגרים שיזמנו החיים בפניו¹¹.

בלב חינוך וולדורף עומד פיתוח אוצר האוצרות שבאדם – האינדיבידואליות העצמאית שלו, כמקור האמיתי להשתלבותו ההרמונית של האדם בחיים ובעולם. (שטיינר, 2003). על מנת להבין לעומק את הנחיותיו הפדגוגיות של ד"ר רודולף שטיינר חשוב להכיר את הבחנותיו בנוגע למהות האדם, על חלקיו הגלויים והנסתרים.

⁹ הרפז, 2011

¹⁰ שטיינר תאר את התפתחות האדם בחלוקה לשבע שנים - מלידה ועד גיל 7, (0-7, 7-14, 14-21, 21-28 וכן הלאה), כשבתוך כל שבעין קיימים תת שלבי התפתחות קטנים יותר. שלושת השביעונים הראשונים שייכים לעולם הילדות, ומגיל 14 מתחילים החיים הבוגרים. אל בית הספר היסודי עולים ילדים סביב גיל 7 ולומדים בו עד סוף כיתה ח' - סוף השביעון השני.

¹¹ גולדשמידט, 2010

שטיינר מבחין בישות האדם בעלת ארבעה איברים: גוף פיזי - המשותף עם כל ממלכות הדומם, הצומח, החי והאדם. גוף החיים - הגוף האתרי, ובו הכוח המחולל את החיים ובהם את תהליכי הצמיחה וגדילה המחיים את הפיזי, גוף זה משותף עם ממלכות הצומח, החי והאדם. גוף הנפש - הגוף האסטרלי, בו חיים הרגשות, התחושות, האינסטינקטים, גוף זה משותף לממלכת החי והאדם. היסוד האחרון והמיוחד לאדם בלבד הוא האני - המקור הרוחני שבו. רק לאדם היכולת לומר על עצמו "אני", ישות היכולה לקרוא לעצמה "אני", היא עולם בתוך עצמו. רק האדם מסוגל להתבונן על עצמו מהצד, ובכוחותיו הפנימיים להתעלות ולהתרומם מעל מצבו הקיומי, הרגליו, אופיו, מזגו וכישוריו. האני פועל על ובתוך האיברים האחרים, מאציל, מזקק ומחנך אותם. חינוך וולדורף במהותו העמוקה ביותר, עובד על חיזוק ה"אני" והקשר שלו עם שלושת הגופים האחרים שבאדם¹².

החל מגיל 7, תחילתו של השביעון השני בהתפתחות הילד, הלוא גם שנות בית הספר היסודי בחינוך וולדורף, מפתח הילד את היסודות העמוקים של נפשו ובהם את אופיו, את מזגו, ואת המצפון שלו, ואליהם מפנה חינוך וולדורף את מאמציו החינוכיים.

מאז הקים שטיינר את בית ספר וולדורף הראשון ב-1919 הוא חזר והדגיש בהרצאות ובשיחות עם מורים שחייבים לקחת בחשבון בכלל העשייה החינוכית-לימודית את העובדה שהאינטלקט אצל הילד מתפתח מתוך תנועות הגפיים ומתוך מיומנויות ואומנויות. לימוד באמצעות עשייה ויצירה הוא הבסיס לכל תהליך למידה, משום שחשיבה והבנה שופעות חיים ומשמעות צומחות בהמשך מתוך פעילות ותנועה. כל חשיבה חיה וזורמת היא הטמעה של תנועה. לכן בשנות הילדות צריך לכוון את הילד כולו לפעילות, כי כל החושים, היכולות והכישורים שמהווים את התפתחותו מתבססים על פעילות ותנועה פיזית¹³.

גם עולם הרגש והחוויה מתפתחים בצורה משמעותית ועמוקה, אך שלא כמו בגיל ההתבגרות, על סערותיו ומשבריו, בשביעון השני מתפתח עולם הרגש כתשתית נפשית עמוקה וחבויה¹⁴. בתקופת זמן זו ביכולתו של הילד לפתח עולם פנימי עשיר של תמונות, רגשות וחוויות פנימיות. "ככל שיהיה עולם זה עשיר יותר, מגוון ומלא צבעים, ריחות, טעמים ותמונות, כך יהיה עולמו הפנימי כמבוגר, במישורים רבים ולעיתים שונים לגמרי, עשיר ומלא יותר"¹⁵. לצורך בנייה נכונה של עולם הרגש אצל הילדים בגילאים אלו יש להעמיק וללמד את סודות הטבע ויופיו, תוך פנייה אל החוש ליופי של הילד

¹² כהן, 1990

¹³ ששון, 2017

¹⁴ גולדשמידט, 2008

¹⁵ גרשוני, 2006

ופיתוח רגש כלפי האמנותי. טיפוחם של אלו עוזר לפתח בילד חדוות חיים, אהבה לכל קיום, כוח ומרץ לעבודה. אלו יעזרו לו לפתח בהמשך התייחסות אצילית ונאה יותר בין אדם לאדם, וכך להוות גשר בין העליזות המשחררת של המשחק בשנות הילדות המוקדמות, אל עבודת היום יום של האדם הבוגר. אדם כזה יוכל להמיר את יכולות המשחק של הילד אל יכולת אמנותית רב גונית, אשר בה שמורה לאדם החירות של הפעילות הפנימית, כמו במשחק ילדים חופשי¹⁶. מתוך ההבנות הללו קיים, בחינוך וולדורף, מקום חשוב ביותר לאמנות וליצירה ואלו מקבלות ביטוי רב בסדר היום של הכיתות השונות. הן מהוות את מתודת הלימוד העיקרית בכיתות הצעירות בבית הספר היסודי, ומיושמות בכל תחומי הלימוד. לאמנות וליצירה ניתן משקל משמעותי מאוד לצד וביחד עם תהליכי הלימוד העיוניים¹⁷. בבית הספר יעסקו כל הילדים בתחומים רבים ומגוונים של אמנות - שירה, נגינה, תנועה הרמונית, ציור, רישום, פיסול ועוד, ללא קשר לכישרונם ויכולותיהם, כיוון שעצם העיסוק האמנותי הוא החשוב ולא ההישג האמנותי.

¹⁶ שטיינר, 2003
¹⁷ גולדשמידט, 2013

פרק 2: על החימר – תכונותיו ועיבודו

החימר – מקורו מהטבע. עיקרו אדמה חרסיתית או תערובות חרסיות. מתערבב בקלות עם מים וניתן לבנייה וכיור באופנים רבים. מצבי הצבירה שלו הם ממשחה נוזלית ועד לגושים מאסיביים ויבשים. לחימר מרקמים שונים בהתאם לגודל הגרגרים המרכיבים אותו. כמו כן צבעיו מגוונים ושונים בהתאם למקורות שלו. הוא יכול להופיע בגוונים לבנים-אפורים, חומים, אדמדמים ואף שחורים וכהים.

לתערובת החרסיות מוסיפים מים וכך לשים את שני החומרים השונים לאחד. הלישה מאחדת אותם, הופכת את החימר לפלסטי, והוא ניתן לכיור ופיסול. כאשר פסל כזה מתייבש הוא מאבד מעט מצבעו, מתכווץ ומתקשה. בשלב זה הכלי או הפסל פריכים מאוד ושברים. לאחר שהחימר עובר שריפה בתנור, צבעו משתנה שוב והוא מתקשה. אם לא ישבר בשגגה, יעמוד בפגעי הזמן. החימר ניתן להרטבה ושימוש מחדש עד לקלייה בתנור. לאחר שריפה לא ניתן להחזירו למצבו הפלסטי הגמיש¹⁸.

החימר הינו חרסית משקעים Clay. חרסית הינה תרכובת של סלעים מפוררים המכילה סיליקה, אלומינה ושאריות חומר אורגאני שהופכת לתרכובת גמישה לכיור לאחר שהתייבשה. מבין סוגי החימר זהו החימר הפלסטי ביותר הנוצר עקב פעולת הסחף של המים והרוח על החומר במהלך העברתו ממקום מוצאו ועד להצטברותו בשכבות על קרקעית האגם. סביר להניח כי חימר זה בצורתו הבסיסית כפי שנמצא בטבע, מלא במשקעים של אבנים, עודף חול, חומר אורגאני או לכלוכים אחרים, אשר מקשים על העבודה הפיסולית עצמה, וכן הופכים את גימור העבודה בשריפה לדבר שהינו בלתי אפשרי (מבחינה טכנית). חימר שכזה יש לסנן ולעבד, לנקות מלכלוכים ולייבשו במידה הנכונה כך שיהפך צמיגי דיו ומוכן לעבודה הפיסולית¹⁹.

תערובת החרסיות, המים וידי האדם העובד עם חימר, יוצרים מפגש של לידה, של התחלה. החומר שנוצר אינו רק אבק חרסית לבדו, וגם אינם המים בלבדם. החומר שנוצר הוא בעל ישות עצמאית וגמישה שיוצרת דיאלוג עם האדם היוצר עמו. פעולת הלישה ועיבוד החומר מזמינה ריכוז, מדיטציה, התאחדות עם הטבע, שלוה והרמוניה פנימית.

כטווח הפעילות המוטורית-סנסורית שמאפשר החימר ליוצר עימו, כך טווח הרגשות והתחושות שעשויים לצוף בעת המגע והעבודה עימו: משחק, חרדה, יצירתיות, דחייה, כעס, מיניות, הרסנות, תוקפנות, ליטוף, חוסר שליטה, ארגון ועוד.

¹⁸ אורבר, גלקין, 1997

¹⁹ הנלי, 2000

מטרות הפעילות בחימר

הפעילות המוטורית והתחושתית בעבודה עם חימר תורמת להתפתחות נוירולוגית תקינה. מערכת העצבים אשר ממשיכה להתפתח אצל ילדים עד לבגרותם מושפעת מהפעולה המוטורית הנדרשת בעת השימוש בידיים בעבודה הפיסולית עם חימר. מגע הידיים עם החימר מאפשר תחושת חום בדרגות שונות, מרקמים שונים, תחושת יובש או לחות, דביקות ועוד. תהליך העבודה ועיבוד החומר מפעיל את השרירים הקטנים בשתי הידיים, תוך שימוש מוטורי בשני צדי המוח ובמח הקטן (הצרבלום), האחראי על קואורדינציה ועל ויסות פעולות מיומנות). בו זמנית נשלח מידע תחושתני משני צידי הגוף כלפי שני צידי המוח הנגדיים. תקשורת עצבית רב-כיוונית זו משפרת את תפקוד מערכת העצבים והמוח של הילד ושל המבוגר כאחד. אך ילדים וצעירים בתקופת ההתפתחות העצבית (עד שנות העשרים) מפיקים מכך תועלת גבוהה במיוחד²⁰.

ההתנסות בחימר מזמנת לילד קלט חושי עשיר במיוחד. חושי העור קולטים קשת רחבה של תחושות: תחושת לחץ, תחושת קור וחום, תחושות רטיבות ויובש. חוש הריח, חוש הראיה וחוש השמיעה מלווים את הפעילות. כל התחושות הללו מחוברות על ידי האינטגרציה הבין-חושית, המלכדת במוח את מכלול התחושות לכלל משמעות תפישתית אחת. משמעות זו מקודדת כייצוג בזיכרון מכאן שהפעילות בחימר מפתחת את יכולת העיבוד של הקלט החושי (את התפישה). כמו כן תורמת הפעילות בחימר לשכלול המוטוריקה העדינה של כף היד והאצבעות ולתיאום בין העין ליד. הפעילות בחימר מפתחת את הבנת הקשר בין סיבה לתוצאה. בחימר המוצק, יכול הילד לראות בבירור את עקבות ידיו ואצבעותיו הנטבעות בחימר. הוא עשוי לתפוש את העקבות ולזכור את הקשר בין תנועה מסויימת לעקבה שהותירה²¹. כל פעולותיו – הן המוטוריות, הן הרגשיות משאירות חותם. תהליך בניית פסל החימר משקף ומאפשר לנו לגלות רשמים על אופן פעולתו המוטורית של היוצר, על המצב הרגשי בו נמצא, על התוכן ועוד. על כן העבודה בחימר עם תלמידים, פורשת למורה כר נרחב להתבוננות והיכרות עם התלמידים היוצרים. על כן קיימת חשיבות רבה בפיתוח כלים מודעים ויכולות הבנה של השפה הפיסולית אצל המורה, לשם הבנת תלמידיו ולשם שיכלול יכולות ההנחייה, התיווך וההנגשה של החומר.

להלן מפורטות אחדות מן הפעולות שניתן לעשותן בחימר ללא תוספת אביזרים: להכות, ללחוץ, למעוך, למרוח, לגרד, לצבוט, לשטוח, לשרוט, לדקור, לתלוש, לגלגל, להדביק, להחליק וכו'. מגוון

²⁰ תל-אורן, 2017

²¹ גביש, האס, 2000

פעלים עשיר זה יכול להופיע גם בדברי התיווך של מנחה הפעילות. התפתחותם הקוגניטיבית של התלמידים נתמכת על ידי האינטגרציה של השפה והתהליכים המוטוריים²². מומלץ להשתמש בידיים ככלי העבודה המרכזי לעיבוד החימר, במיוחד אצל ילדים ומתחילים. לאנשים מיומנים אשר עבודת הידיים כבר מוכרת, אפשר להציע כהרחבה שימוש בכלי עזר לעיצוב וכיור. באמצעות טפיחה בידיהם על החימר (בעודו מונח על השולחן) התלמיד כיצד ליצור 'לוחית', משטח. באמצעות גלגול החימר על השולחן, מגלה איך ליצור 'נחש'. באמצעות סיבוב החימר בין כפות הידיים נוצר 'כדור'. אלה הם גופי היסוד המשמשים בסיס לכל ההתפתחות של הפעילות הפיסולית בחימר. עבודת התלמידים מתחילה להיות מכוונת ומרובדת על ידי צירוף של הייצוגים המפורשים של גופי היסוד, מערימה של כמה משטחים עד לצירופים מורכבים יותר של משטח, גליל וכדור²³. יסודות העבודה בחימר כפי שמצוינים לעיל, מהווים יסודות של שפה צורנית, שלד עבודה, אשר ניתן לזהותו כפעילות יוצרת אינטואיטיבית עוד בטרם כניסתו של הילד לבית הספר. העבודה בשנים הראשונות אינה דורשת תיווך קוגניטיבי, מושגי, אלא מסתמכת על לימוד חווייתי, סנסורי, התנסותי.

אפיון דרכי הפעולה בחימר, והשפעתם על הפעילות הסנסו-מוטורית²⁴:

א. פעולה אקראית, תחושתית-תנועתית:

התנסות בחימר מבלי לדעת מה תהיה התוצאה של תנועה מסוימת, היות והיא עדיין לא יצרה בזיכרון ייצוג של הקשר בין תנועה מסוימת לבין תוצאתה בחימר. דוגמא: עבודה באמצעות הפעלת כף היד והאצבעות בעיניים עצומות ופקוחות. עבודה חושנית – חושית. הידיים והחומר נענים זה לזה וממציאים ביחד תנועות, לחיצות שונות.

ב. פעולה על פי ייצוג חבוי בפעולה ובלתי מפורש:

התנסות בחימר המתבצעת באופן אקראי, אך תוך כדי מבין התלמיד שרצף פעולתו יצר תנועה מסוימת בחימר. דוגמא: בציעת פיסות חימר מן הגוש באופן אקראי וחזרתי, פיזורן על השולחן ולאחר מכן לחיצה על כל אחת מפיסות החימר.

²² Athey, 1990

²³ גביש, האס, 2000

²⁴ גביש, האס, 2000

ג. פעולה על פי ייצוג מפורש:

התלמיד יודע לפני הפעולה שתנועה מסויימת בחימר יוצרת תוצאה מסויימת. הייצוג המפורש מאפשר לבחור מראש את התנועה המתאימה לתוצאה אותה הוא רוצה לראות בחימר. כעת ניתן לפעול בחימר על פי שילוב של ייצוגים מפורשים שונים. דוגמא: גלגול כדורי חימר בין הידיים, סידורם בשורה, והפעלת לחץ על כל אחד מהם לכדי יצירת משטחים.

בגילאים השונים, תוך כדי התבוננות בילדים פועלים ויוצרים בחימר, ניתן לזהות את אופי פעולתו השונה של כל תלמיד, ניתן יהיה לראות את מעבריו בין אופני העבודה השונים תוך כדי השיעור. הדבר עשוי לתת לנו מפתחות להבנה עמוקה יותר אודותיו, בדרך בה הוא פועל ומבטא את עצמו.

אציג לדוגמא מספר דרכים יישומיות לעיבוד החימר²⁵:

1. הידוק Pinch Method – אחת הטכניקות הבסיסיות היא שיטת ההידוק. תהליך יצירת

כלים ידני תוך שימוש באגודל וביתר האצבעות ליצירת צורת חימר חלולה. שיטה זו מציעה את המגע הישיר ביותר עם החימר: המשתמשים בה חשים באופן מיידי בפלסטיות הלחה של החימר, בריתמיקה של תנועת העיצוב שלו, כמו גם במגבלות המתסכלות שעולות מעיבוד יתר של החומר. לאחר התנסות התלמידים בתהליך ההידוק, ניתן לעודד אותם להדק לעצמם את הצורות כשעיניהם עצומות.

ההידוק דורש גוש חימר לח המתאים בנוחות לכף היד כשיד אחת תומכת בכדור החימר, הבוהן של היד השנייה משמשת ללחיצת חור מאונך במרכזו של הכדור, כשהיא עוצרת כסנטימטר וחצי מהתחתית. בשלב זה מתחילה הפתיחה כאשר האגודל מהדקת בעדינות כלפי חוץ מהחור הנמצא במרכז, בעוד יתר האצבעות יוצרות צורת גליל או צורה דמוית קערה. סדקים על פני השטח הם חלק בלתי נמנע של תהליך ההידוק. ניתן להחליקם באמצעות לחות מים.

על ידי הידוקים חוזרים, סימני הלחיצה של קצות האצבעות נשארים בדרך כלל על הדופן החיצונית של היצירה. טביעות אצבעות אלו מציינות באילו מידה הפעיל התלמיד לחץ שווה על הכלי, וסובב אותה בצורה קבועה תוך כדי תהליך ההידוק.

²⁵ הנלי, 2000

2. גלגול Marvering : טכניקה בה חודרים לתוך גליל מוצק באמצעות מוטות בגדלים רציפים, ואז מגלגלים אותו על צידו, ויוצרים בכך צורה חלולה שאין בה תפר. טכניקה זו מהווה בסיס לעבודות פיסוליות או שימושיות. הגלגול הראשוני יוצר גליל עבה שהיקפו כ- 8-10 ס"מ. הפעולה הראשונה היא איתור מרכזו של הגליל דרכו חודרים בעזרת מוט בעובי של כסנטימטר וחצי או ידית מחודדת של מברשת צביעה לעומק של כמעט מלוא אורכו של הגליל. תנועת הגלגול מביאה לכך שהכלי יתרחב, ודפנותיו ילכו ויהפכו בהדרגה לדקות יותר, באופן דומה המתרחש בשיטת ההידוק. כשהחור כבר גדול דיו, מכניסים מוט גדול יותר וחוזרים על הפעולה. יש לשים לב שהגליל יהיה מספיק עבה כדי שבסיס התמיכה שלו יוכל לתמוך במשקל החימר הנוסף, כשהיצירה תלך ותתפתח. (אם החימר נדבק למוט, משמעות הדבר שהעץ ספג יותר מדי לחות, וכי יש להחליפו במוט יבש).

3. רידוד Slab-building : רידוד משטח חימר בעזרת מערוך עץ גלילי. רצוי לרדד על גבי בד קנוס לא מעובד כך שהחומר לא יידבק. יש לשים לב למידת הלחץ בתהליך הרידוד, כך שמשטח החימר לא יהיה דק מידי. משטחי חימר מרודדים יכולים לשמש כבסיס לעבודות, יכולים להיות מחוברים ומגולגלים יחדיו ומאפשרים יצירת צורות ותנועות שונות המאפיינות פני שטח.

העבודה בחימר, הינו צורת אמנות הדורשת אימון. ברנסון כותב כי מרגע שנלמדו יסודותיהן, מפנות הטכניקות את מקומן לסוג של ריקוד, המעורר תנועה פיזית נמרצת ומניפולציות קצביות שהם למעשה, קדות בתנועה. בהקדמה לספרו של ברנסון כותבת המשוררת והפילוסופית מ.ק. ריצ'רדס שהיטכניקה מאפשרת לנו לחוות את החופש שבהזזת החימר בתנועות המחקות את האלסטיות, האיזון, והחיות שבתנועות הגוף שלנו. היא כותבת כי בעזרת טכניקה מאוזנת וראש פתוח אנו יכולים "להתייחד עם החימר" כך ש"תחושות חיינו יתעורר לחיים מבין אצבעותינו"²⁶.

²⁶ Berensohn, 1972, עמ' 13

פרק 3 – פיסול בחינוך וולדורף – הלכה למעשה

עבודה בחימר הנשענת על התפיסה ההתפתחותית האנתרופוסופית,

תוך דגש על חיזוק כוחות הרצון

על האמנות בחינוך וולדורף:

לימוד באמצעות עשייה ויצירה הוא הבסיס לכל תהליך למידה, משום שחשיבה והבנה שופעות חיים ומשמעות צומחות בהמשך מתוך פעילות ותנועה. כל חשיבה חיה וזורמת היא הטמעה של תנועה. לכן בשנות הילדות צריך לכוון את הילד כולו לפעילות, כי כל החושים, היכולות והכישורים שמהווים את התפתחותו מתבססים על פעילות ותנועה פיזית²⁷.

עם יסוד בית-הספר ולדורף הראשון, אמר שטיינר (מייסד חינוך ולדורף) שחינוך ולדורף צריך:

“להפוך את החינוך וההוראה לאומנות – לאומנות החינוך”²⁸.

זו אכן שאיפתו של כל בית ספר וולדורף, להפוך את כל הנעשה ומיושם בכל תחום בבית הספר לאמנות: אמנות שהיא חינוך וחינוך שהוא אמנות. כל שיעור, כל תקופת לימוד, כל יום הלימודים, אירועי בית-הספר וכל הנחווה במסגרתו אמורים להפוך ולהיות חוויה אומנותית מלאת חיים. שאיפה זו מוצאת את ביטוייה בכך, שהאומנות בבית-הספר אינה מבודדת לשיעורי אומנות בלבד. ישנם אכן גם שיעורים ממוקדים לתחומי אומנות שונים, אולם בכך לא מתמצא החינוך לאומנות בבית-הספר²⁹.

הציור והרישום, השירה והמוזיקה, הדרמה, הדקלום, התנועה והריקוד כל אלה מהווים חלק בלתי נפרד מתהליכי הלימוד בבית-הספר. האומנות הופכת כך לחלק מהתהליך הלימודי, מפרה אותו ונותנת לו מהשראתה.

המשקל הניתן לאמנויות השונות מקבל דגש רב עוד יותר בכיתות בית-הספר היסודי – א' עד ח'. בגיל זה רואה חינוך ולדורף (מתוך תפיסתו ההתפתחותית) את מירב המשמעות לפיתוח כוחות הרגש והדמיון אצל הילד. עולמו הפנימי של הילד מתעצב בתקופה זו. לכן מכוונים בבית-ספר ולדורף את כל המאמצים בכיתות אלו לעבודה אומנותית. כל נושא לימודי, כל תחום דעת, כל שיעור וכל תקופת לימוד מכוונים קודם כל למישור האומנותי - אסתטי. הביטוי האומנותי בצבע ובצורה,

²⁷ ששון, 2017

²⁸ גולדשמידט, 2008

²⁹ גולדשמידט, 2008

השירה והמוזיקה וכך כל ממד אומנותי אחר חשובים בחינוך ולדורף לאין ארוך מיכולת הקריאה, מההישגים בחשבון וכו'. דרך תהליכי האומנות מגיעים לבסוף גם להישגים לימודיים, אולם נפש שלא קיבלה מזון אומנותי מלא חיים ודמיון בגיל זה כבר לא תוכל בקלות לפצות עצמה על כך³⁰.

בית הספר היסודי מעניק לילדים הזדמנויות רבות לעבודה בידיים בכל מגוון השיעורים, תוך שימוש בכל חומר זמין ממשפחת החומרים הטבעיים: שעווה, בד, נייר, עץ, קליפות עצים, עלים, צמר, חימר ועוד. יש משמעות רבה בהתאמת סוג החומרים, איכותם, שיטות העיבוד ודרכי העבודה לכל גיל ולבשלות הנפשית והפיזית שלו³¹.

פיסול בחינוך וולדורף

פעולת הפיסול מניעה את החשיבה והיצירתיות ומשפיעה על הדרך בה האדם מתבונן וקולט את העולם סביב. עבור הילד בשנותיו הראשונות, פעולה זו עשויה להשפיע באופן משמעותי על המשך התפתחותו³².

כבר ביום הראשון ללימודים בכיתה א', ממליץ שטיינר לתת לילדים טעימה של מלאכת כפיים. תחילה להפנות את תשומת לבם לעובדה שיש להם שתי ידיים, לשוחח עמם על יד שמאל ויד ימין, שנועדו לעבודה, כי אפשר לעשות בהן כל מיני דברים. בדרך זו, הוא מדגיש, *אנו מעלים לתודעה את אשר משתייך לאדם*. אמנם הילד יודע שיש לו ידיים, אלא שעתה הוא מודע לעובדה זו! כי שונה הדבר אם יודע הוא שיש לו ידיים כדי לעבוד בהן, או אם מחשבה שכזאת מעולם לא חלפה במוחו.

שטיינר נתן מספר אינדיקציות פדגוגיות בנוגע לעבודת הפיסול בתוך החינוך, ודאג להדגיש "כי יש לשלב זאת כמה שרק ניתן". לתהליך עיצוב הצורה יש חלק חשוב בתוך תהליכי החינוך והצמיחה. לפי מחקריו, הילד הצעיר (מגיל 0 עד 7), הינו "פסל פנימי". מטרתו העיקרית של "פסל פנימי זה" בראשית חייו הינה לעצב את איברי גופו הפנימיים כעבודת אמנות פיסול טבעית. רק לאחר שיכלול עיצוב צורת הגוף הפיזי משתחררת אנרגיה יצירתית, שיכולה להיות נגישה למטרות שונות בהמשך ההתפתחות.

³⁰ הרדוף, 2000

³¹ ששון, 2017

³² ששון, 2017

הילד הצעיר (בין לידה לגיל 7), בד"כ לומד ומקבל את כל מה שהוא צריך לשם התפתחותו הבריאה באמצעות משחקי דימיון וחקי. באמצעות חיקוי הוא סופח לתוכו את ההבנות על שקורה סביבו. אנו, כמבוגרים סביבו (הורים, מחנכים), מזהים זאת ע"י התבוננות בפעולותיו וביטויי החיצוניים. זה חיוני להפנים זאת משום שניתן להבין כמה פעולותינו משפיעות. ילדים אוהבים להתבונן במבוגר מסור לפעילות אמנותית, לעבוד לצידו ולחקות את פעולותיו.

המשחק בארגז החול עבור ילדי גן הינו שדה ראשוני ואינסופי למגע בסיסי וטבעי עם חול, אדמה ועם משחק דימיון שופע יצירתיות ותמונות פנימיות של הילד. מגע חושני באדמה, עיצוב צורות שונות, נעיצת מקלות ואבנים בגושים ועוד, כל אלו נעשים בטבעיות והנאה עבור הילד. בשלב הזה הילדים הם כמו "בנאים" או "ארכיטקטים" טבעיים. הם רואים בחומר ובצורות הרבה יותר מאשר מה שרואה האדם המבוגר ביצירה זו. ילדי גן בגילאי גן חובה, חשים לעומק את ידיהם בתהליך המגע והיצירה בחול ובאדמה, עשויים לעצב וליצור צורות ודמויות שונות בעלי ידיים גדולות וארוכות.

כיוון שכוחות החיים והיצירה פועלים באינטנסיביות במהלך 7 השנים הראשונות להתפתחות הילד, ואנו רואים זאת בעיקר בביטוי הפיזי, שטיינר ממליץ שלא לכפות על הילד כל לימוד מקצועי ומכוון המתבסס על שלבים של חשיבה. ילדים באופן טבעי יודעים ומרגישים מתי פעולה מסוימת הגיעה לסיומה. באופן טבעי הם ישנו מקום, יחליפו פעולה, ינחו, או ישנו את מזגם (לעצבנות, חוסר סבלנות). זמנים של מנוחה ורגיעה מפעולה חשובים וחיוניים לפעולת המוח לשם העמקת החוויה והרחבת רשת הקשרים הנורולוגיים במוח. משימתיות יתר ופיתוח מיומנויות חשיבה מורכבות טרם זמנם, עשויה לפגוע בהתפתחותו הבריאה של הילד, תוך גזילת כוחות חיוניים הנדרשים לכך³³.

לקראת סיום הילדות המוקדמת, סביב גיל 6-7, שטיינר מצא כי כוחות עיצוב פנימיים שעמלו על בניית הגוף הפיזי, משתחררים והופכים נגישים יותר עבור הילד, והופכים לנחוצים ונצרכים יותר עבורו להתפתחות הזיכרון, החשיבה והדימיון. בתחילתו של בית הספר היסודי הילד מתעורר

2001, Auer³³

להווייה של הצורה. אם קודם לכן, צורות שונות היוו דימויים שונים לתפיסתו של הילד, למשל עיגול נתפש עבורו כ"כדור" או כ"שמש", ומשולש נתפש למשל כ"גג".

בשלושת השנים הראשונות בבית הספר היסודי עובדים במרץ כוחות החיים בתהליכים של עיצוב הצורה והשפעתה על הנפש. בשלב זה מתפתחים אצל הילד יכולות החשיבה ותפיסה של צורות טהורות. כוחות ויכולות חדשים אלו בסופו של דבר הופכים נגישים יותר ויותר עבור התפתחות בריאה של הזיכרון והחשיבה, באמצעות פעולות חזרתיות וריתמוס קבוע. הילדים כבר אינם נצרכים לאובייקט / תמונה ספציפיים שיעמוד מולם. הם יכולים כעת לזכור ולדמיין אותם מבפנים. שלב זה של היכולת לזכור את הצורה באמצעות החשיבה, הוא גם השלב ההתפתחותי בו מבשילה היכולת לתפוס צורות אבסטרקטיות כמו אותיות האלף-בית, מספרים וכו'.

בשלב זה של החשיבה התמונתית המורים יכולים להציע לתלמידים באופן הולך וגובר, התנסויות שונות של עבודה צורנית בשילוב הדימיון בחומרים רכים. עבודה במרחב הפיסולי של התלת-מימד היא כעין השלמה לעבודה עם צבעים טהורים ותרגילי רישום הצורה הנהוגים בכיתות היסוד. באמצעות תרגילי פיסול ועבודה יצירתית בחומרים רכים, מגלים הילדים את צורות היסוד של העבודה הפיסולית, שבשלבם מאוחרים יותר תהפוך מודעת. צורות יסוד פיסוליות כגון: קעור, קמור, שטוח, מוארך, מעוגל, חד, מחודד ועוד. התנסות עמוקה בעבודה פיסולית מעשירה את השפה הצורנית אצל הילד ומפתחת אצלו את הרגישות הצורנית, מה שיוביל בשלב מאוחר יותר ליכולת תפיסתית של צורניות בטבע ובסביבה³⁴.

בכיתות א'-ב' מומלץ לעבוד עם חומר פיסולי רך כגון פלסטלינה או שעוות דבורים. חומר אשר חום כף היד משפיע באופן ישיר על החומר. וכמו כן צבעוניות החומר מוסיפה נימה חלומית-תמונתית לחוויית הילד. את השימוש בחימר כחומר פיסולי מומלץ להתחיל לקראת גיל 9, כאשר הילדים "מקורקעים" וערים דיו ובשלים להתמודד עם חומר ממקור ארצי, אדמתי. כמו כן מומלץ להכניס את שיעורי הפיסול / העבודה הפיסולית כחלק קבוע בתוך מערכת הלימוד, כזו היוצרת ציפייה והתרגשות לקראת המלאכה.

³⁴ Auer, 2001

באופן מעניין, ניתן להבחין בקשר הולך וגובר שבין עיצוב צורות בעלות אלמנט קעור לצד התבגרותם של הילדים. תופעה זו משקפת את התפתחות עולמם הפנימי ואת היחסים עם איברי הגוף. סביב גיל 9 הילד או הילדה "קרבנים אל תוך הבית שהינו גופם", ומתבוננים על העולם כלפי חוץ דרך החושים. ילדים בגיל זה נוטים בעיקר לבנות מבצרים ובתים קטנטנים בהם יכולים לחוש חמימות ולמצוא עצמם. כמו שידוע כי ישנם סממנים אוניברסליים הניתנים לזיהוי באמצעות פיענוח ציורי ילדים, כך ניתן גם באמצעות פיסול. לדוגמא: תלמיד בגיל זה המבטא באופן בולט ואינטנסיבי ביטוי צורני קעור, יתכן כי התעורר מוקדם אל עבר החושים. מומלץ להורים ומורים לשים לב ולהתבונן בביטויים שכאלה.

סביב גיל 9-10, מתהווה קשר חדש של הילד עם גופו, ועם תפיסתו דרך החושים, כמו גם התגברות תחושת הנפרדות מהעולם. הילד כבר אינו בתודעה חלומית אחדותית, הוא מתחיל להפריד עצמו מהעולם. התנסות בתרגילים מעשיים יצירתיים באמצעות הידיים חשובה בשל זאת. בגיל זה, יפגשו שוב את חשיבות הידיים, כאשר ילמדו על האדם והחיות. אף חיה לא הצליחה להזדקף לחלוטין ולשחרר את ידיה מנשיאת הגוף כמו האדם. לאף חיה אין ידיים חופשיות כמו לאדם – לבנות, ליצור, לכתוב או לנגן. הידיים השלוחות לפני פועלות בשליחות האדם ומוציאות לפועל את רצונותיו, מחשבותיו ורגשותיו בעשייה למען עצמו ולמען העולם.

פיסול הינו מדיום מצוין לחבר ולחזק את הילד בין הצורות וביטויי הטבע סביב לבין מה שיוצא ונברא תחת ידיו. התנסות זו מאפשרת חוויית איחוד עבור הילד. העבודה הפיסולית בחינוך מפתחת כוחות ויכולות של התבוננות, זיכרון, דימיון. היא קושרת בצורה חזקה את התלמידים לרגש ולרגישות כלפי הסביבה. בכיתות ד'-ה', מומלץ לעבוד בתרגילי פיסול העוסקים בצורניות של ממלכת החי. שטיינר הצביע על כך שילדים הקשורים חזק אל ממלכת החי מעצימים את כוחות הרצון שלהם ואת המודעות העצמית.

בכיתה ה', סביב גיל 11, משתרשים כוחות חדשים של חשיבה. יכולות הפיסול של צורות אורגאניות משתנה ומשנה שלב, ויוצר אנאלוגיה לתהליכי חיים, תנועה והשתנות בחשיבה ושינוי צורה בצומח. במיוחד בגילאים שבין כיתה ד' לכיתה ו', בגשר שבין השנים הללו בהתפתחות הילד, עלינו כמבוגרים לעודד את המאמץ לעבוד בפיסול ובאמנות אצל כל הילדים ללא תלות ב"כישרון" או נטייה. ללא

תמיכה והכוונה נכונה, רבים מהתלמידים, ואף אלו המודעים ביותר, ינטשו את אמנות הפיסול ואת יתר האמנויות ויתרצו זאת בכך ש"אין ביכולתם ליצור", וש"היצירה היא רק לאמנים".

בנוסף לעבודה עם צורות אורגאניות, לצד תכנית הלימודים, ניתן לשלב תרגילים הקשורים בתקופות לימוד כמו מינרלוגיה, אנטומיה ואדריכלות למשל. בכיתה ז' בעת לימוד תקופת הרנסנס, התלמידים יכולים להתנסות באתגר פיסול יד. באמצעות זאת אולי יכולים הם להתקרב לתחושת המאמץ שפעמה במיכאלאנג'לו עת פיסל בעצמו.

איכויות חדשות של חשיבה ורגש מתפתחות, ותלמידים בגילאים אלו יכולים להביא לביטוי עושר גדול יותר של מחוות לשפה הפיסולית. כמו כן, קיים עידוד ופיתוח של איכויות של התבוננות, שיפוט, אסתטיקה, פרפורציות, יופי ועוד.

בגיל 12 ניצבים הילדים-נערים על סף של שלב נוסף התפתחותם אל עבר הבגרות. גופם משתנה באופן מוזר ומביך לעיתים. פיסול של צורות ואלמנטים בעלי אופי הרמוני ומעניין עשוי לעזור להם ליצור מחדש את האיזון שחסר בזמן שהגפיים שלהם מתארכות. הם יכולים להעריך דרך גילוי מגוון יכולות של יצירת פיסול תחת ידיהם. פיסול צורות אורגניות עוזר לחדור לעומק אל ממלכת החי, הצומח והאדם. כמו כן הניסיון ליצור אלמנטים פיסוליים בעלי אופי גיאומטרי - שטוח, חד ומחושב, מאתגר את יכולתם המחשבתית ועשוי להחדיר הכרה דרך החוקיות, הסדר וההיגיון. לפיסול קיימת השפעה דינאמית ועמוקה על חוש הראייה מה שמעודד תלמידים להתבונן באמת על העולם דרך משקפיים של "סיבה ותוצאה". פעילות אמנותית והבנתית זו, עוזרת ליצור איזון תוך כדי תהליך ההתפתחות האינטלקטואלית שלהם.

מגיל 12-13 ומעלה, הנושא של "חלל פנימי" הופך רלוונטי יותר ויותר במקביל לפעילות המתבגרים ועיסוקם האינטנסיבי בעולמות הפנימיים. גילוי אספקטים נוספים של ביטוי נפשי כמו קוטביות במזג (מצבי רוח) וכו'. פיסול בחימר, גילוף בעץ, ואף פיסול באבן רכה, עשויים לספק עבורם את החוויה של התנגדות החומר ועבודה עם גבולות הנצרכת עבור המתבגר, כדי לחזק את כוחות הרצון שלהם. העבודה עם חומרים קשים ומגושמים מדמה עבורם את כבדות הגוף המשתנה בשלב החיים בו הם נמצאים.

ניתן לשלב תרגילי פיסול של קומפוזיציה של מספר אובייקטים, בקבוצות קטנות של 2-3 תלמידים. כך הם יכולים להתנסות ולגלות איכויות של יחסים בין אלמנטים של דמויות אנוש, להקת בעלי חיים ועוד. ככל שגיל התלמידים עולה, ניתן להציע תרגילים של פיסול נטורליסטי וריאליסטי

ולהתנסות בטבען של הצורות. באספקט הפיזי, ככל שהתלמידים גדלים, כך ביכולתם להתמודד עם מימדי עבודה גדולים יותר. עולם יכולות הביטוי דרך ידיהם מתרחב ומעמיק. במיוחד בשלב של התכנסות פנימה, זה חשוב ביותר ללמד ולהתנסות באלטרואיזם. כלפי תלמידים צעירים יותר או כלפי אנשים שונים. לפי שטיינר, עבודה אמנותית תומכת במתבגר להתמודד עם המגמה הפחות בריאה של התעסקות עצמית, ארוטיות ועוד. חינוך לאסתטיקה מחזק את החושים האנושיים באדם (Greek aesthetikos = senses), מחזק את יכולת ההערכה העצמית והמוסר. אדם צעיר שעובר דרך התחנכות עמוקה וממושכת ביופי של העולם, לא יפתח נטיות להרוס אותו.

פעילות עשייה ופעילות תודעה

כאשר הילד עסוק במלאכה כלשהי תודעתו "רדומה". הוא נתון כל כולו בתוך העשייה, במצב שפועלים בו אינסטינקטים לא מודעים. הוא פועל באמצעות כוח פיזי, פעולות השרירים, כוחות עיצוב וכוחות נפשיים של התלהבות, שמחה, פליאה וחדוות עשייה, שממלאת אותו בחיים מלאי מרץ וחיוניות.

תהליכי החשיבה פועלים הפוך מכוחות אלו. הם מאטים את זרם החיים. בחשיבה זקוק הילד לשקט וריכוז. הוא מסתגר בעצמו ושקוע בחוויה עצמית. הבסיס הפיזי של החשיבה הוא מערכת העצבים, שמרכזה בראש והיא קורנת לכל חלקי הגוף. בריאותו ותפקודו התקין של הראש מבוססים על היותו שמור ורחוק ככל האפשר מהשפעות התנועה. כאשר אדם הולך או קופץ, התנועה כמעט שאינה מגיעה לתוך הראש. הראש הוא תמונה לשקט שאנו זקוקים לו כדי לפתח את המחשבה, על חשבון הקשר שלנו עם העולם סביב. עצם תהליכי החשיבה הם בגדר פעולה בוגרת³⁵.

שטיינר מתאר את הדרכים המתוחכמות בהן מתפתחת היכולת האנושית לשפה, דיבור, הבניית משפטים ועוד, באמצעות תנועות הגפיים, וכיצד חווה הילד את החיים באמצעות אצבעותיו³⁶. ד"ר פראנק ווילסון, נוירולוג ראשי בבית הספר לרפואה קליפורניה, בסן פרנסיסקו, מאשש את הקשר שבין תנועת הגוף לחשיבה. במחקרו הוא מציג בפירוט מרתק את התפקיד המרכזי של תנועת הידיים לשם פיתוח יכולות חשיבה ושפה, ופיתוח תחושה פנימית של ביטחון ועניין בעולם. בעת היצירה במלאכת יד הילד פורץ את המסגרות. הוא זורם אל העולם שסובב אותו ויוצר עמו קשר חיובי

³⁵ Howard, 2015

³⁶ Kiersch, 1997

וישיר. הזרימה הזאת לסביבה, ועמה החיבור לחומר הגלם שאיתו הוא עובד, אף מעודדת יחסים חברתיים חמים וקשר אנושי מבורך³⁷.

כמו כן, העשייה היא פעילות צעירה וילדותית. גם האדם הבוגר שעוסק במלאכת יד או ביצירה אומנותית זקוק לאיכות הזאת של חיבור ילדותי נטול מחשבות בזמן היצירה. הכול בעולמנו חי בתנועה, ולכן עליו לחבר בין התנועה היומית שלו לתנועת העולם. המחשבות המבוקרות הממוקצעות והמפוקחות חוסמות את זרם היצירה, אלא אם כן הן מעודנות ומאוזנות בכוחות של תנועה, המזרימים חיים מלאים בהתפעלות והתרגשות.

³⁷ Wilson, 1998

סיכום

על פי הפסיכולוגיה ההתפתחותית של שטיינר, שעל יסודותיה צמח זרם החינוך האנתרופוסופי – הנקרא חינוך וולדורף, תקופת הילדות נתפסת כפרק זמן משמעותי, ובעל ערך בפני עצמו. ההתייחסות אל הילד כאל יישות רבת פנים, איכויות וצדדים שונים הינה נקודת המוצא לשאלה החינוכית כיצד ניתן לעורר, לפתח ולתרגל את המגוון הרחב של האיכויות השונות הללו, אשר באות לידי ביטוי באדם המתפתח, עוד בשלביו הראשונים. החינוך תופס את הילדות כתקופת הבשלה, צמיחה פנימית ולידה של יכולות ואיכויות שונות, ולאור זאת בעיקרו הינו מלווה ותומך את הילד בהתפתחותו באופן מותאם, כך שהנגשת החומרים, התכנים, נושאי הלימוד ומתודות ההוראה – כולם מותאמים לשלבי ההתפתחות ומכוונים לתמיכה בילד כאינדיווידואל ולא רק כחלק מקבוצת השווים.

האמנויות השונות שזורות ביישומי הפדגוגיה של חינוך וולדורף, כחלק בלתי נפרד מכל שיעור ותקופת לימוד. קיימת השתנות באופן הלימוד והתפיסה של האומנויות השונות לאורך שנות התבגרותו של הילד. בעבודה זו התמקדתי במקומה של עבודת החימר בגילאי היסודי.

חלקה הראשון של העבודה עסק בחומר הגלם, באופני עיבוד החומר והעבודה עמו, במשמעות ובהשפעות שלו בשלבי ההתפתחות השונים של הילד. ניכר כי לעבודה בחימר השפעה על רבדים רבים ושונים בהתפתחות הילד. הפעילות המוטורית והתחושתית תורמת להתפתחות נוירולוגית תקינה. מערכת העצבים שנמצאת בשלבי התפתחות והסתעפות, מושפעת מהעבודה המוטורית, בו בזמן שמיומנות הידיים והמוטוריקה העדינה משתכללות. מגע ידיו של הילד בעת עבודתו עם החימר הינן הכרחיות וחשובות לקלט הסנסורי של תחושת חום, מרקמים שונים, יובש ועוד. תקשורת עצבית רב-כיוונית זו (מוטורית, סנסורית), משפרת את תפקוד מערכת העצבים והמוח במיוחד בגילאי הילדות, ועל כן קיימת חשיבות והכרח לפעולה ועבודה זו לשם התפתחות בריאה ונכונה.

כמו כן, העבודה הקונסטרוקטיבית וחזרתית באמצעות החימר, קשורה באופן ישיר להבנה של סיבה ותוצאה ולשיפור יכולות החשיבה וההבנה. החימר מגלה לנו את עקבות פעולת הילד באופן כזה שגם התלמיד עצמו לומד באמצעותן את מהלך הפעולה המבנית, (לפני-אחרי, שיווי משקל ועוד), ובו זמנית גם למורה נגלים תהליכי החשיבה והפעולה האינדיווידואליים של התלמיד.

יתר על כן, העבודה האמנותית בחימר, ככל האמנויות, הינה חלון לנפש הילד. באמצעות המגע עם החומר, אופן עיבודו, התוכן ועוד, התלמיד מרחיב ומעשיר את עולמו הרגשי. על כן העבודה בחימר עם תלמידים, פורשת למורה כר נרחב להתבוננות והיכרות עם התלמידים היוצרים. ומכאן החשיבות הרבה בפיתוח כלים מודעים ויכולות הבנה של השפה הפיסולית אצל המורה, לשם הבנת תלמידיו ולשם שיכלול יכולות ההנחייה, התיווך וההנגשה של החומר.

על אף מגמת הירידה בהוראת האמנות בחינוך הממלכתי, ובהגדרתה כלימוד נלווה לתכנית הליבה, מקומן של האמנויות בחינוך וולדורף נרחב ומשמעותי.

חלקה השני של העבודה מביא את חשיבות העבודה הפיסולית בחימר בגילאי היסודי בחינוך וולדורף. מתוך ההבנה כי לפעולה זו השפעה מירבית על עיצוב גופו של הילד ברבדים השונים, על אופן חשיבתו ודרך פעולתו בעולם. על פי התפיסה ההתפתחותית של שטיינר, לתהליך עיצוב הצורה הבא לידי ביטוי בעבודה הפיסולית בחימר, ישנו חלק חשוב בתוך תהליכי החינוך והצמיחה. הוא מכנה את הילד כ"פסל פנימי" שמטרתו העיקרית בשלב ההתפתחותי בו הוא נמצא היא לעצב את איברי גופו הפנימיים כעבודת אמנות פיסול טבעית. האיכויות והפעולות דרכן עובר הילד בעצם עבודתו החיצונית בחימר, פועלות במישור דומה הקשור בכוחות של עיצוב, גם על פנימיותו.

הפיסול הינו מדיום מצוין לחבר ולחזק את הילד בין הצורות וביטויי הטבע סביב לבין מה שיוצא ונברא תחת ידיו. התנסות זו מאפשרת חוויית איחוד עבור הילד.

אף על פי שבחינוך וולדורף נכרת ההבנה והיישום של שילוב האמנויות כחלק מובנה בפדגוגיה, ניתן לשים לב כי שילוב העבודה הפיסולית בחימר בגילאי היסוד, נותר במקום בתולי ולא מגיע למימוש ומיצוי. ניתן לשער כי הדבר נובע מסיבות שונות כגון חוסר בהבנה של שפת האמנות ופיתוח כשרי ההתבוננות של המורה המחנך בעבודה עם חימר. משום כך במקרים רבים נעזר המורה בתרגילי פיסול בחימר באופן דקורטיבי ונלווה לנושא התקופתי הנלמד, ולא דווקא כתרגיל תומך למקום ההתפתחותי בו נמצא הילד. יתכן ולא ניתן דגש על מתודת העבודה בחימר בהכשרות המורים ועל כן נותרת העבודה בחימר במקום ראשוני זה.

לסיכום, מתוך הדברים שנכתבו, ניתן להבין את חשיבותה של העבודה בחימר לשם התפתחותו הבריאה והטבעית עבור הילד, בין אם בחינוך הממלכתי, בין אם בחינוך וולדורף. העבודה עם חומר ממקור טבעי, המגע הישיר עם הידיים, פעולתן, ההשפעה על מערכת העצבים, על המטוריקה והמערכת הסנסורית, על יכולות החשיבה והבנת תהליכים, וכן על המזון לנפש – ניצבים לפנינו בריש גליי. אין ספק לכך שכדאי לשנות את ההחלטה הכוללנית של משרד החינוך לדחוק לשוליים את מקצועות האמנות. דור שיגדל ללא אמנות – הינו דור שיחוש בחסר תמידי של מזון ואבני יסוד שלא קיבל. לא נוכל להתכחש לכך.

ביבליוגרפיה:

ספרים:

- אורבך נ. גלקין ל. (1997), רוח החומר – טיפול באמנות, חומרים וכלי עבודה, קרית ביאליק: הוצאת "אח".
- אלוני נ. (2006), להיות אדם: דרכים בחינוך הומניסטי, הוצ' הקיבוץ המאוחד
- גביש, צ. האס, מ. (2000), פעוטות מתנסים בחומרי אמנות, הוצאת ספרים "אח"
- גולדשמידט, ג. (2008), עולמה של הילדות: ילדות, חינוך וליווי הילד מנקודת המבט של חינוך ולדורף, הרדוף, הוצאת הרדוף.
- גרשוני, א. (2006), ילדות בריאה – בריאות וחינוך ילדים לאור האנתרופוסופיה. קיבוץ הרדוף: הוצאת הרדוף.
- הנלי, ד. (2000), תראפיה באמנות עם חימר: מלאכת המעגל המקודש, הוצאת ספרים "אח".
- כהן, א. (1990), איכה! בחיפוש אחר האדם, מחשבת החינוך ההומניסטי, קרית ביאליק: הוצאת "אח".
- שטיינר, ר. (2003), חינוך הילד לאור מדע הרוח אנתרופוסופיה קיבוץ הרדוף: הוצאת מיכאל שקד, א. (2017), משחקי האדמה – משחק, יצירה, צמיחה וריפוי באדמה, טבע ומרחבי תחושות, הוצאת אמציה, אבן יהודה.

Auer, A, (2001), **learning about the world through Modeling**, Waldorf Publication, New York

Howard M, (2015), **Educating the Will**, Waldorf Publication, New York

Wilson, R. Frank, (1998), **The Hand: How Its Use Shapes the Brain, Language, and Human Culture**, New York, Pantheon Books.

מאמרים:

- אמיר, צ. (2012), חינוך אנתרופוסופי – שיטת חינוך ולדורף – ביחס לזרם החינוך ההומניסטי ובחינתו לאור תיאוריות התפתחותיות העוסקות בארבעת מרכיבי התפתחות הילד. תל אביב, סמינר הקיבוצים.

גולדשמידט, ג. (אפריל 2010). חינוך בתנועה, **הד החינוך**, כרך פ"ד, גיליון 5, תל אביב, הסתדרות המורים.

הרפז, י. (אפריל 2011), עתיד החינוך ההומניסטי, טוב שיש חינוך הומניסטי, **הד החינוך**, כרך פ"ה, גיליון 5.

מטיאש, י. (אפריל 2011). עתיד החינוך ההומניסטי, לשמור על התינוק ההומניסטי, **הד החינוך**, כרך פ"ה, גיליון 5

אתרים:

www.waldorf.co.il

"האגרת"